

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІРОНІЇ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

(на матеріалі твору Айріс Мердок «Під сіткою»)

В статті йдеться про особливості використання іронії в художественному тексті. Велику увагу приділяється різним типам іронії. Аналіз роману «Под сетью», дозволяє зрозуміти важливість використання іронії, як одного з способів ілюстрації світогляду письменника.

Ключевые слова: *іронія, іронія долі, сюжет, екзистенціалізм, світогляд.*

The article reads about the peculiarities of irony usage in the literary text. The greatest attention is given to the different types of irony. The analysis of the novel "Under the Net" helps to understand the importance of irony usage as one of the ways to illustrate author's world-view.

Key words: *irony, irony of fate, plot, existentialism, world-view.*

Іронія як явище багатогранне завжди викликала інтерес у дослідників. Вивчення іронії дає змогу виділити і зрозуміти суперечливі проблеми тієї чи іншої культурно-історичної епохи, оскільки іронія завжди була і буде невід'ємною частиною людського існування. Іронічне ставлення до себе і до оточуючого світу, особливо у ХХ столітті, стало чи не єдиним можливим засобом, здатним привідкрити завісу безглуздості та завуальованості, яка нависла над людським світосприйняттям.

Унікальність іронії полягає в тому, що вона, хоча і відноситься до категорії комічного, на відміну від гумору та сатири володіє своєрідною подвійністю, яка базується на поєднанні комічного з трагічним. О. І. Києнко твердить, що «в сучасному мистецтві відбувається складний процес взаємодії трагічного і комічного. Висміюючи, пародіюючи трагічне, комічне знімає

його з котурнів або взагалі руйнує, але при цьому комічне набуває й певних якостей трагічного. Враховуючи досвід розвитку сучасної культури, можна говорити не просто про поєднання (механічне чи органічне) трагічного з комічним, а про такий синтез, який досягається в результаті руйнування традиційних естетичних структур»[1:6]. Для того, щоб краще усвідомити природу іронічної подвійності, варто звернути увагу на те чим саме іронія відрізняється від гумору та сатири. Гумор не заперечує об'єкта висміювання, він відображає смішне в життєвих явищах і людських характерах. Для сатири характерне цілковите заперечення й різке осміяння зображуваного, яке поєднується з осудом та насмішкою [2:176]. Іронія ж балансує на межі, вона змушує сміятися крізь сльози, поєднуючи у собі комічність зображуваного з трагічністю існуючого. В іронії смішне ховається під маскою серйозності, а в гуморі серйозне під маскою смішного, але ця маска в іронії не передбачає знущання та прямого викриття зображуваного, яке властиве сатирі, вона тільки натякає, залишаючи за читачем право робити висновки. Розглядаючи іронію як естетичну категорію чи емоційно-ідейно оцінку певної ситуації, можна простежити її своєрідну історію та оцінити її видозміни на різних етапах літературного процесу. Антична іронія носила так званий «сократівський характер», який полягав у запереченні і реальної, об'єктивної істини, і суб'єктивного уявлення про неї. Такий принцип яскраво ілюструється у знаменитому вислові Сократа «Я знаю, що я нічого не знаю». Романтична іронія ставить на противагу об'єктивності так званий поетичний ідеал, художній вимисел, котрий ігнорує реальні зв'язки та явища, представлені у зовнішньому світі. Іронія реалізму часто зливалась з сатирою і перетворювалась на сарказм, котрий ставав засобом викриття певних позицій життєвого устрою. Іронія екзистенціалізму полягає у запереченні будь-якої істини, крім тієї, що базується на суб'єктивному знанні про світ. ХХ століття загалом наповнило іронію новим змістом, додало їй ефекту відчуженості, тобто сприйняття іронії відбувається немов зі сторони, людина

отримала можливість поглянути на світ з різних сторін, заново оцінити його і в багатьох випадках зробити нетрадиційні висновки[3:316].

Ф. Шлегель говорив, що іронія містить і пробуджує почуття протиріччя між неможливістю і необхідністю вичерпної повноти висловлювання, а одним з основних моментів, що характеризує іронію, є той, що вона передбачає таку позицію по відношенню до світу, при якій індивід протиставляє себе світу і не приймає його субстанційності, тобто зовнішнє існування перестає мати істотне ставлення до його внутрішнього світу[4 (1:53)].

Іронія, завдяки своєму теоретичному об'єму, належить до числа найменш стійких категорій, вона пульсує від одного оціночного полюса до іншого, залежно від часу та мети її вживання. Це дає привід вважати, що одним словом «іронія» ми часто називаємо різні явища духовної культури, котрі мають спільну точку дотику. Підтвердженням може бути етимологія слова «іронія», котре у древній Греції означало притворство, лукавство, удавання, інакше кажучи, — ігрова поведінка. Іронія як форма вираження думки, означає слово чи висловлювання, котре у контексті мови набуває протилежного значення. Але іронію не варто зводити тільки до відношення протилежностей. Г. П. Казанська пише: «Іронія як стилістичний прийом, що базується на одночасній реалізації двох лексичних значень слова, тобто словникового і контекстуального, які є протилежними один до одного, розглядається лише як один із способів створення іронічного ефекту, під яким розуміються всі випадки виникнення різкої невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, всього висловлювання з їх значенням, що витікає з контексту» [5:38].

Беручи до уваги природу іронії, її можна піддати різним класифікаціям. За формою вираження іронія може мати найпростіше значення, котре реалізується у антифразі чи у астеїзмі, перший являє собою вживання слів та виразів у протилежному значенні, другий проявляється у вигляді осуду, що передається через похвалу[2:49]. Традиційно іронію у англійській літературі

поділяють на три основні типи: 1) вербальна іронія, 2) драматична іронія та 3) іронія долі. Вербальна іронія виникає тоді, коли людина каже або робить щось одне, а справжнє значення мовлення або дії є протилежним. Наприклад, коли хтось спізнившись на важливу зустріч на 3 години через те, що поламалось таксі і адреса виявилась не зовсім точною, каже: “Sorry, but I had some minor problems” Стверджуючи це, людина вживає вербальну іронію. Драматична іронія з’являється тоді, коли читач знає щось таке, чого не знають герої розповіді. Саме така невідповідність інформації породжує драматичну іронію, яскравий приклад такої іронії знаходимо у «Ромео та Джульєтта». Читач знає, що Джульєтта не мертва, а Ромео не знає, таким чином читач залучається до трагічної смерті двох закоханих. Іронія долі передає думку, що якась надприродна сила контролює життя людини, а тому те, що відбувається, не підлягає свідомому контролю і не залежить від людини, тобто події розвиваються у протилежному напрямку, ніж того очікувалось. Наприклад, іронією долі можна назвати ситуацію, в якій посланець приносить прощення смертникові трохи запізно або коли чоловік довгий час добивається руки коханої, отримавши згоду, зустрічає дівчину, в яку закохується з першого погляду і розуміє, що та перша йому не просто не потрібна, вона йому заважає[6(10:455)]. Іронія долі підкреслює безглуздість та марність боротьби, яка все одно закінчиться поразкою. Те, що трапляється в житті це заздалегідь написаний сценарій і чим більше людина намагається розібратися в ньому тим частіше стикається з власною безпорадністю і непорозумінням. Цікавою є класифікація, запропонована Ланчуковською Н. В., котра базується на відтінках емоційного значення з поступовим наростанням іронічно-глузливого ефекту. На першій сходинці можна розмістити жарт, котрий являє собою добродушне підсміювання над собою чи співбесідником. Далі знаходиться власне іронія, котра дуже часто проявляється у прихованому вигляді, а іронічні зауваження, репліки і вислови здатні поранити та розсердити, якщо вони і викликають сміх, то цей

сміх іронічний. Далі іде насмішка, котра ще більш відверто іронічна, в ній більше знущальних нот. Вона може викликати образу та сльози. Найсильнішим ефектом іронічно-глузливого спрямування наділений сарказм, котрий здатен боляче поранити, а іноді перейти у відверте знущання та висміювання[7:49].

Синтезом усього вищесказаного є авторська іронія, існування якої можна вважати беззаперечним, оскільки кожен художній твір – це своєрідний світ зі своїми перемогами і поразками, і звісно такий світ не можливий без дещо критичного до нього ставлення, якого і надає йому іронія. Звісно не варто говорити, що авторська іронія є основним провідником ідей митця, але беручи до уваги її внутрішню природу, тобто своєрідне протиставлення особистості світові, можна сказати, що деякі літературні течії, а зокрема екзистенціалізм, використовували іронію у різних її проявах як один із провідних засобів для передачі філософсько-естетичних ідей. Письменники екзистенціалісти на перше місце висувають категорії абсурду буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті. Абсурдність та ірраціональність це ніщо інше як сумнів, а сумнів, у свою чергу, передбачає аналіз та критику самого себе та оточуючого світу, сукупність яких породжує іронію. Одним з найяскравіших і найбільш вдалих прикладів авторської іронії можна вважати іронію у творі англійської письменниці Айріс Мердок «Під сіткою». Даний роман приніс всесвітню славу письменниці. Під час його читання з'являється відчуття нереальності, фантастичності та неможливості всього, що відбувається. Незважаючи на певну детальність та предметність буття, воно своєрідно замикається на свідомості головного героя Джейка Донаг'ю і нею ж визначається. Саме таке твердження наближає письменницю до екзистенціальної літературної та філософської традиції. Стиль письменниці легкий та ненав'язливий, але під таким покривалом легкості ховається друге дно, на якому домінує філософський і в дечому символічний підтекст.

Іронія у Мердок — це поєднання прекрасного з потворним, сумного зі смішним, таке поєднання має властивість набувати різних форм і проникати

у різні сфери людського існування. Такій іронії властиве трагічне сприйняття життя за допомогою комічності створюваних ситуацій. Поєднання непоєднуваного, у Мердок, бере свій початок не тільки від недосконалості людської природи чи соціального устрою, а й від парадоксальності буття взагалі. Саме така парадоксальність, і є основою іронії письменниці в творі «Під сіткою». Вона близька по своїй суті іронії долі, що, як було згадано вище, є ілюстрацією хаосу та безглуздості боротьби у житті, де людина не визначає правил. Іронію у романі «Під сіткою» можна поділити на дві протилежні групи. До першої належить так звана «пряма» іронія, тобто така, яка є зрозумілою і чіткою. Вона стосується різних подій та ситуацій у романі, підсилює чи навпаки послаблює значення та вагомість тих чи інших ідей, котрі у своїй сукупності створюють загальне враження від твору, формують підґрунтя на якому розвивається основна ідея. Крізь призму такої іронії письменниця розглядає політику «... What's the use of preventing a man from stumbling when he's on a sinking ship?

-Because if he breaks his ankle he won't be able to swim

-But why try to save him from breaking his ankle if you can try to save him from losing his life?

-Because I know how to do the former but not the latter

...he opened a brief case and produced a pile of pamphlets which he flicked through rapidly.

-This one is for you, he said and held it up in front of me as if it were a mirror. In large letters on the cover was the question: why have you left politics? And underneath; Left politics needs you! At the bottom it said: price 6d» [8:110]

Слід також зауважити, що даний діалог відбувається у барі і, звісно, третім співрозмовником виступає випивка. Політика, великі, гучні ідеї, лозунги, заклики - все це має свою ціну. Іронія в даному випадку полягає в тому, що незалежно від політичних уподобань та поглядів, без матеріальної підтримки усі ідеї довго не проживуть, а активісти залишаться при своїх інтересах. Герой, який виголошував промову (Лефті), досягає своєрідного

успіху, про нього пишуть газети, його «слухають» люди, але цей успіх здебільшого результат спонсорської допомоги ексцентричного кінопрод'юсера Х'юго.

Кохання та людські взаємовідносини теж опиняються під прицілом іронії. Головний герой роздумує «...I took a deep breath, however, and followed my rule of never speaking frankly to women in moments of emotion. No good ever comes of this...» [8:13] »A woman who does not talk is a jewel in velvet» [8:19] Тут іронія за своїм емоційним навантаженням близька до невимушеного жарту, але у наступному діалозі відчувається певна фатальність, що стає співзвучною з іронією долі. «I'm terribly sorry about all this, Jake; it's like life' isn't it? I love Sadie, who's keen on you, and you love Anna, who's keen on me...» [8:256]. Що стосується суспільства в цілому і становища людини в ньому, то в даному випадку не обійшлося без сарказму «If you have ever tried to get into a film studio you will know that chances of your turning out to be an Unauthorized Person are very high indeed. I am myself a sort of professional Unauthorized Person; I am sure I have been turned out of more places than any other member of the English intelligentsia...» [8:156]

До другої групи відноситься більш складна та делікатна іронія, яку можна назвати «зигзагоподібною». Вона стосується тільки головного героя Джейка Донаг'ю, який з перших сторінок роману постає перед читачем як людина, котру мучить якесь невирішене питання і яка не тільки не може відповісти на нього, але й не може його чітко сформулювати. Герої, молодий перекладач, безпритульний інтелектуал, який перебуває у постійному пошуку, крутиться у світі філософів, художників, кінозірок, який повний упердженостей і контрастів, але цей світ це тільки сітка подій, слів та предметів, з якої герой, іноді несвідомо, намагається виплутатись. «Зигзагоподібність» іронії зумовлена тим, що вона то з'являється, то зникає. Описуючи, на перший погляд, звичайні події письменниця наповнює їх іронічним змістом, який потрібно шукати між рядками, сприймаючи ситуацію не буквально, а крізь завісу іронічності. Такою є ситуація з

викраденням собаки. Іронічним є навіть не саме викрадення, а детальний опис тих зусиль, яких докладає герої, щоб відкрити клітку, яку, як пізніше виявилось, відкрити було дуже просто. «...he put his hand through the bars and pressed a spring on the underside of the roof. One of the sides of the cage immediately fell open with oily smoothness» [8:151]. Іронія сюжету полягає у безглуздості докладання надмірних зусиль для розв'язання дрібних проблем. Герой не бачить при цьому, що розв'язка значно простіша, ніж здається на перший погляд. Свого апогею дана іронія досягає тоді, коли Донаг'ю опиняється в Парижі, на заклик своєї подруги Медж. Побачивши на вітрині книжкової крамниці книгу автора, якого він перекладав і якого вважав бездарним і який, як виявилось, досяг успіху, його охопило змішане почуття заздрості та незадоволення, яке тим не менше зіграло роль каталізатора, що спровокував вибух незрозумілих емоцій. «to say that I was jealous was to put it too simply. I felt an indignant horror as at some monstrous reversal of the order of nature: as a man might feel if his favourite opinion was suddenly controverted in detail by a chimpanzee» [8:191.] Джейк відчуває, що до нього починає приходити розуміння чогось, але визначити це він ще не здатен. Він відмовляється зробити переклад роману вищезгаданого автора, не зважаючи на запропоновану суму грошей. Потім шкодує, потім знову немов наближається до розуміння свого вибору, а згодом знову шкодує. Письменниця показує в іронічному пошуки людини відповідей на невідомі запитання, іронія ця має дещо гіркий присмак, можна сказати, що вона не знущається, а в деякій мірі співчуває. Зрештою герой знаходить відповідь, вона виявилась простою і зрозумілою, і була зовсім поряд «...events stream past us like these crowds and the face of each is seen only for a minute. What is urgent is not urgent forever but only ephemerally. All work and all love, the search for wealth and fame, the search for truth, life itself, are made up of moments which pass and become nothing.....so we live; a spirit that broods and hovers over the continual death of time, the lost meaning, the unrecaptured moment, the

unremembered face, until the final chop, chop that ends all our moments and plunges that spirit back into the void from which it came» [8:275].

Іронія Айріс Мердок стала тим провідником, який не нав'язливо і чітко був спрямований на вираження основної ідеї твору, яка полягає у даремності втечі від концепцій і гонитві за ілюзіями, як у випадку Джейка Донаг'ю, який залишається з тим, з чого почав, але його внутрішня зміна незаперечна. Він усвідомив важливість свободи рішень і вчинків, а розуміння життя у своєму корені має перспективу звільнення від сітки різних ідей та настроїв. Іронія Мердок не завжди лежить на поверхні, вона ніби розкидана по тексту, але у романі є постійні ознаки, своєрідні орієнтири, які дають змогу виявити приховану іронію. Все, що відбувається у романі має чіткий сценарій, узгоджений з власним світосприйманням письменниці, - сценарій цей можна назвати «іронією долі». Тобто іронія присутня вже в самому сюжеті роману, який є художнім відображенням життя, зрадливого, насмішкуватого і непередбачуваного. Таким чином, іронічність світосприймання в деякому сенсі відкриває очі на багато проблем. Використовуючи іронію, письменник отримує можливість сказати світу те, для чого не вистачає звичайних слів.

Список літератури

1. Києнко І. О. Сучасний англійський комічний роман. – К.: Наукова думка, 1993. - 130 с.
2. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
3. Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М.: НПКи Интелвак, 1996. – 1596 с.
4. Шлегель Ф. Философия. Эстетика. Критика. – М.: Искусство, 1983. – 479 с.
5. Казанская Г. П. Некоторые стилистические приемы создания эффекта иронии в портретных характеристиках романа С. Ричардсона «Кларисса Гарлоу» // Вопросы стилистики английского языка. – 1980. – Вып. 155. – С.47-52.
6. The World Book Encyclopedia. – Chicago, 1994. – 680 p.
7. Ланчуковская Н. Лингвистические особенности иронии в современной художественной английской литературе // Записки з романо-германської філології. – 1997. – Вип. 1. – С.48-54.
8. Iris Murdoch Under the Net. – L.: Vintage, 2002. – 286 p.